

z wielu grup osób, w tymże do zbadania wyznaczonych terenów przynależnych, a także innych do innych regionów.

W tymże kierunku jest to dzieło, które jest wynikiem pracy zespołu badawczego, który w sposób systematyczny i regularny zbierał dane i informacje o terenie, w tymże o jego historii i o jego kulturze. W tymże kierunku jest to dzieło, które jest wynikiem pracy zespołu badawczego, który w sposób systematyczny i regularny zbierał dane i informacje o terenie, w tymże o jego historii i o jego kulturze. W tymże kierunku jest to dzieło, które jest wynikiem pracy zespołu badawczego, który w sposób systematyczny i regularny zbierał dane i informacje o terenie, w tymże o jego historii i o jego kulturze.

W tymże kierunku jest to dzieło, które jest wynikiem pracy zespołu badawczego, który w sposób systematyczny i regularny zbierał dane i informacje o terenie, w tymże o jego historii i o jego kulturze. W tymże kierunku jest to dzieło, które jest wynikiem pracy zespołu badawczego, który w sposób systematyczny i regularny zbierał dane i informacje o terenie, w tymże o jego historii i o jego kulturze. W tymże kierunku jest to dzieło, które jest wynikiem pracy zespołu badawczego, który w sposób systematyczny i regularny zbierał dane i informacje o terenie, w tymże o jego historii i o jego kulturze.

W tymże kierunku jest to dzieło, które jest wynikiem pracy zespołu badawczego, który w sposób systematyczny i regularny zbierał dane i informacje o terenie, w tymże o jego historii i o jego kulturze. W tymże kierunku jest to dzieło, które jest wynikiem pracy zespołu badawczego, który w sposób systematyczny i regularny zbierał dane i informacje o terenie, w tymże o jego historii i o jego kulturze. W tymże kierunku jest to dzieło, które jest wynikiem pracy zespołu badawczego, który w sposób systematyczny i regularny zbierał dane i informacje o terenie, w tymże o jego historii i o jego kulturze.

Wojciech Krawiec

LES CAMPAGNES DE LA FRANCE MÉDITERRANÉENNE DANS L'ANTIQUITÉ ET LE HAUT MOYEN ÂGE. ÉTUDES MICRORÉGIONALES sous la direction de F. Favory et J.-L. Fiches, [w:] Documents d'archéologie française, nr 42, Paris 1994, 339 ss., liczne ilustracje, zestawienia i wykresy.

Tom, mający charakter dzieła zbiorowego, jest podsumowaniem kilkuletnich prac związanych z programem zespołowym zatytułowanym *Zajęcie ziemi w Galii Narbońskiej [Narbonnaise] od podboju rzymskiego do średniowiecza*. W rzeczywistości badaniu zostały poddane wycinki obszarów od wschodniej części departamentu Var na wschodzie po Langwedocję zachodnią na zachodzie i po okolice Valence na północy. W sumie badano 15 obszarów, w tym kilka w dolinie Rodanu i parę w pobliżu brzegów Morza Śródziemnego lub na samym wybrzeżu. Mimo wspólnoty tematu grupy badawcze działały całkowicie autonomicznie, chociaż corocznie od 1983 r. spotykały się na konferencjach, na których wymieniano doświadczenia. Odbłyły się też spotkania związane z redagowaniem niniejszego tomu. Mimo tych zabiegów nie uzyskano jednolitości dokumentacji i metod szczegółowych, chociaż cele zasadnicze wyraźnie są wspólne i wspólna jest podstawowa strategia badawcza. Zaskakuje wielość osób zaangażowanych w badania, autorów jest trzydziestu, ponadto jedenaście dalszych osób jest wymienionych jako członkowie ekipy naukowej. Tom jest dedykowany pamięci Jeana Benoit, zmarłego w 1988 r. w wieku 38 lat, przy powrocie z lotu mającego na celu wykonanie fotografii archeologicznych. Był z wykształcenia geografem, który uzupełnił potem swe studia w dziedzinie fotointerpretacji i stał się wybitnym specjalistą w tym zakresie. Współpracując z archeologami i historykami, wpływał na nich dzięki swej osobowości i wiedzy. Stąd tom otwiera *Hommage à Jean Benoit (1949–1988)* pióra Christiana Goudineau, profesora w Collège de France. Oprócz zarysu życia i prac znajdujemy w *Hommage* materiały pozostałe po Jeanie Benoit, w tym jego przemyślenia dotyczące metodologii i metodyki opracowania zdjęć lotniczych do celów archeologicznych i historycznych oraz wyników obserwacji centuracji

rzymskich w różnych regionach Francji oraz w Tunezji. W tej ostatniej, na wschód od El Jem, ślady podziału pól rzymskich były tak czytelne, że można było próbować liczyć ile drzew oliwnych rośnie na poszczególnym polu. J. Benoit zajmował się też rytmem podziałów wewnętrznych centurii licząc, iż *clima* ma 60×60 stóp (czyli $17,76 \times 17,76$ m); *actus* 120×120 stóp (czyli $35,52 \times 35,52$ m); *jugerum* 120×240 stóp ($35,52 \times 71,04$ m); *heredium* 240×240 stóp ($71,04 \times 71,04$ m); oraz *centuria* 2400×2400 stóp ($710,4 \times 710,4$ m).

Chyba różnorodność zawartości omawianego tomu skłoniła jego redaktorów François Favory'ego, wykładowcę historii starożytnej na uniwersytecie w Besançon i Jean-Luca Fiches'a z CNRS (ośrodek w Valbonne) do zastosowania osobliwego chwytu redakcyjnego, a mianowicie umieszczenia jako rozdziału 1. własnego tekstu zatytułowanego *Program zbiorowy: „Zajęcie ziem w Galii Narbońskiej [Narbonnaise] od podboju rzymskiego do średniowiecza”*, który jest nie tylko wprowadzeniem w zagadnienie i historię poczynań, ale też zarysem metodologii i nawet podsumowaniem wyników ogólnych, uprzedzającym opracowania szczegółowe. Konsekwentnie tom nie ma podsumowania końcowego.

To, co interesuje Autorów i redaktorów szczególnie, nazywają oni „archeologią krajobrazu” (*l'archéologie du paysage*) i „archeologią [też historią] przestrzeni wiejskiej” (*l'archéologie de l'espace rural*). Na ten kierunek badawczy znaczny wpływ miało znalezienie w 1949 r. w Orange potłuczonych płyt marmurowych, na których wyryty był kataster ziem kolonizowanych przez Rzymian w tej części Galii. Na marmurach tych widać siatkę linii, z których główne to *kardo maximus*, przebiegający z północy na południe, i *decumanus maximus*, przebiegający ze wschodu na zachód, na których skrzyżowaniu ustawiona była ongiś *groma*, czyli instrument pomiarowy. Od tych osi odmierzane były kolejne lokalizowane jako *decumanus dextra decumanum* i *sinistra decumanum* oraz *kardo ultra kardinem* i *citra kardinem*. Razem wytyczały kwadraty centurii o boku 2400 stóp rzymskich. O teoretycznych zagadnieniach pomiarów gruntu informują źródła rzymskie zawierające rozprawy gramatyków; Autorzy tomu powołują się szczególnie na Siculus Flaccusa i Hyginusa Gromaticusa.

Marmury z Orange opublikował w sposób krytyczny André Piganiol w 1962 r. Plan na nich wyryty, *forma*, zawiera m.in. tak charakterystyczne rysy, jak koryto Rodanu i „*voie d'Agrippa*”, które ułatwiają lokalizację poszczególnych centurii. Szczegółową lokalizację dają przede wszystkim zdjęcia lotnicze oraz dawne i nowe mapy, na których są zachowane i uwiecznione niektóre granice centurii oraz pewne szczegóły podziału wewnętrznego.

Nic więc dziwnego, że mając tak interesujący punkt wyjścia, Autorzy tomu wielokrotnie do niego wracają, co znajduje też odbicie w tytułach kilku rozdziałów. Rozdział 2. nosi więc tytuł *Kataster z Orange i archeologia: wyniki i hipotezy*, napisał go Gérard Chouquer, badacz CNRS, placówka w Tours. Wyróżnia w nim, w ślad za Piganiolem, katastry: A, B i C. Kataster A lokalizuje się między Nîmes, Arles, Cavaillon i Avignon jako należący do kolonii rzymskiej w Arles. Kataster B sięga nieoczekiwanie daleko i łączy siecią Montélimar, Vaison-la-Romaine, Orange, Carpentras, Bagnols i Valréas, ogarniając terytoria różnych ludów (*plemion?*). Powstaje pytanie, czy można tu mówić o katastrze kolonii rzymskiej w Orange, ponieważ wyraźnie wykracza on poza terytorium tej kolonii. Lokalizacja katastru C jest sporna. Jedni lokalizują go na terytorium Valence, a więc na północ od sieci B, inni umieszczają go na terytorium Orange i wtedy oba systemy nakładająby się na siebie. Sam Autor opowiada się za szukaniem tego katastru w delcie Rodanu, na południowy zachód od Arles.

Tenże Autor napisał również rozdział 3. *Studium morfologiczne katastru B z Orange*, gdzie zestawia listę miejsc, w których zdjęcia lotnicze ujawniły ślady centuracji. Lista zawiera informacje o lokalizacji tych miejsc na mapach i kliszach oraz o rodzaju śladów, np. „*decumanus maximus* na długości 350 m” czy „śląd czwartego *kardo ultra kardinem* na długości 250 m”, „ślady upraw”, itd. Dowiadujemy się też, że sieć jest odchylona o 5° na wschód od północy geograficznej, że moduł centurii wynosi 708 m odpowiadających 2400 stopom rzymskim. Za przeciętną wartość stopy przyjęto 0,295 m. Autor zajął się też rekonstrukcją zasięgu tego katastru oraz jego struktury, omawia też krótko wykopaliska w Saint-Paul-Trois-Châteaux, które doprowadziły do odkrycia materialnych śladów podziału na centurie, chodzi o 8. *decu-*

manus położony na północ od *decumanus maximus*, oraz sondaż w Suze-la-Rousse, gdzie odkryto drogę rzymską z fosą, przebiegającą wzdłuż 11. *kardo citra kardinem*. W rozdziale tym znajdujemy ponadto dużo informacji o związku sieci drożnej z podziałem pól, o podziale tych pól na działki różnej wielkości i ich związku z rzymskimi miarami powierzchni, o obecności podziałów inaczej zorientowanych oraz o jednostkach większych od centurii (*saltus*), a także o takich jednostkach jak *scamna* i *strigae*. Dodajmy, że początek tej centuriacji wiąże się z czasami Oktawiana Augusta.

Rozdział 4. pt. *Warunki bytu* [habitats], *gleby* [sols] i *katastry* w *Tricastin* napisał Thierry Odier, inżynier-asystent w regionalnej służbie archeologicznej Rhône-Alpes. Tricastin to kraina w dolnym Delfinacie, której stolicą jest Saint-Paul-Trois-Châteaux (dép. Drôme), ongiś ojczyzną celtyckiego ludu Trikastinów. Autor charakteryzuje rzeźbę terenu, gleby, surowce, wody i klimat oraz przytacza wiadomości historyczne o Trikastinach. Podkreśla przy tym, że ludowi temu można przypisać, jak dotąd, osiem oppidów i w sumie 11 stanowisk. Jest to baza bardzo skąpa i źle datowana, chociaż niektóre dane pozwalają sięgać do VI w. przed Chr. Stolicą regionu w okresie gallo-rzymskim staje się, w czasach augustiańskich, *Augusta Tricastinorum*. Autor omawia też sieć drożną i jej związek z katastrem B z Orange, a także drogi wodne. Na tym tle przedstawione są prace nad mapą archeologiczną tej okolicy oraz rezultaty tych prac. Wykorzystano kataster B z Orange, mapę Cassiniego z przełomu XVII i XVIII w., kataster napoleoński, dokładne mapy o szczegółowych skalach, katastry współczesne, mapy geologiczne i pedologiczne oraz różnego typu zdjęcia lotnicze. Odkryte na zdjęciach lotniczych ślady były weryfikowane na ziemi. Do tego dochodzą systematyczne badania powierzchniowe, ze zbieraniem materiałów z kwadratów 5 × 5 m lub 10 × 10 m w terenie zadrzewionym, w niektórych miejscach przeprowadzono wiercenia co 10 m. Autor obliczył, że w pięciu gminach obejmujących 14 822 ha przebadano w ten sposób 5 900 ha, czyli 39,8%. W sumie zarejestrowano 145 stanowisk. Przeprowadzono analizę zebranych materiałów posługując się paroma kryteriami. Po pierwsze wyróżniono sześć klas wielkości stanowisk: 1. do 0,1 ha (33 st.), 2. od 0,1 do 0,5 ha (54 st.), 3. od 0,5 do 1 ha (12 st.), 4. od 1 do 2 ha (17 st.), 5. 2 i ponad 2 ha (17 st.) oraz 6 o powierzchni nieznanej (12 st.). Następnie wydzielono zespoły materiałów budowlanych: 1. dachówka (67 st.), 2. dachówka i kamień łamany [moellon] (32 st.), 3. zaprawa, tynk malowany, beton z okuchami dachówek, cegła, *tubulus* (10 st.), 4. kamyki mozaiki, marmur, elementy architektoniczne (27 st.), 5. odkrycia przypadkowe i te, które dostarczyły tylko ceramikę (10 st.). Dalej wyróżniono wyznaczniki sposobu życia [mode de vie]: 1. brak innych elementów niż dachówka (40 st.), 2. dachówka, amfory, *dolium* (1 st.), 3. naczynia stołowe [vaisselle fine] (90 st.), 4. monety, drobne przedmioty (8 st.), 5. rzeźba, inskrypcja, skarb (5 st.). Z kolei wyodrębniono wyznaczniki typów aktywności gospodarczej: 1. brak elementów mogących wskazywać na działalność (66 st.), 2. *dolium*, amfora (50 st.), 3. drobne narzędzia, przybory rzemieślnicze lub rolnicze (10 st.), 4. żuźle, tłocznie (19 st.). Dalej analiza szła w kierunku wyznaczenia powstawania punktów osadniczych: 3 z nich założono w czasach protohistorycznych, są to *oppida*; 8 w czasach przedaugustiańskich (ceramika kampańska, amfory typu italskiego – Dressel 1b); 26 w czasach augustiańskich (ceramika kampańska i sigillaty typu italskiego); 26 w połowie wieku I (co Autor stwierdza na podstawie braku pewnych typów ceramiki i występowania innych), data założenia dwunastu określona jest na koniec I w. i początek II w. (ceramika); jedenastu na wczesne cesarstwo, jedenastu na czasy późniejsze niż początek II w. – z wczesnym średniowieczem włącznie; 45 stanowisk nie dostarczyło zabytków pozwalających na określenie ich dolnej daty, natomiast 3: Saint-Paul-Trois-Châteaux, Donzère i Logis-de-Berre, o osadnictwie skupionym, nie mające opracowań syntetycznych, też nie mają początków dobrze datowanych. Następnie brano pod uwagę długotrwałość osadnictwa na danym stanowisku: 1. bez osadnictwa późniejszego niż wczesne cesarstwo (58 st.); 2. osadnictwo we wczesnym i późnym cesarstwie, które mogło być kontynuowane i później (22 st.); 3. osadnictwo wyłącznie lub począynając od wczesnego cesarstwa (11 stanowisk). Kolejnym elementem analizy był związek między osadnictwem a glebami według mapy gleboznawczej, z podziałem na pięć kategorii. Dalej brano pod uwagę okolice położenia [terroir], z podziałem na: równina

(94 st.), pagórek (31 st.), płaskowzgórze (6 st.), wzgórze (6 st.), jaskinia (4 st.). Kolejno analizowano odległość punktu osadniczego od „drogi Agryppy”, z podziałem na dziewięć przedziałów odległościowych. W końcu zbadano stosunek punktów osadniczych do sieci katastru B. Okazało się, że 24 stanowiska leżały przy linii jakiegoś *decumanus*, 4 na tej linii, 19 przytykało do jakiegoś *kardo*, 4 były położone na *kardo*, 11 w narożniku centurii, 10 w środku centurii, 72 bez wyraźnej zależności od katastru. W rezultacie powstała mapa zbiorowa niezbyt przejrzysta (s. 79) oraz mapki interpretacyjne (s. 92–93) przedstawiające fazy rozproszenia osadnictwa, założenia i wykorzystanie terenu w czasach augustiańskich, założenia z połowy I w., założenia z końca I w. i początku II, stanowiska zajęte od początku II w. do końca wczesnego cesarstwa i stanowiska zajęte w końcu późnego cesarstwa i we wczesnym średniowieczu. Osobny podrozdział pracy poświęcony został zagadnieniu: *Gleby, majątności i villae w końcu I w. n.e.*, gdzie Autor zajmuje się m.in. glebami oraz ich wartością dla ówczesnego osadnictwa, podatkowaniem oraz określeniem możliwości rolniczych, wykorzystując też określenia gleb według Columellii. Wymienia także ówczesne majątności Sextusa Careiusa, Aufustiusa Evaristusa, Diviusa Septuminusa, Marcjusa Firmusa i innych znanych z katastru B. W zakończeniu Autor stwierdza, że okres augustiański i pierwsza część I w. charakteryzuje się mnożeniem osiedli rozproszonych. Ruch ten trwa przez więcej niż pół wieku, potem zmniejsza się podczas ostatniego trzydziestolecia tegoż wieku. W tym czasie kataster jest reformowany i następują zmiany w wykazach ziem. Interwencja Wespazjana stanowi punkt zwrotny w historii miejscowego rolnictwa, następuje rozwój większych domen.

Rozdział 5 wyszedł spod pióra Pierre'a Poupeta, inżyniera w CNRS, związanego z programem „Civilisations protohistoriques de la France méditerranéenne”. Rozdział nosi tytuł *Niektóre elementy historii przestrzeni wiejskiej i rolnictwa antycznego w Tricastin: dzielnica Haute-Paluis, Suze-le-Rousse (Drôme)*. Jego celem było studium geo-pedologiczne depresji będącej dawnym jeziorem. Wykonano sondáže, w których wyróżniono dawne gleby, w jednym wypadku natrafiono na ślad drogi rzymskiej z towarzyszącą fosą, będącej w związku z katastrem B z Orange. Autor opracował ewolucję krajobrazu od jeziora neolitycznego po wzięcie pod uprawę w czasach rzymskich i po pola nowożytnie.

Rozdział 6. opracował Joël-Claude Meffre, archeolog miasta Vaison-la-Romaine, związany z Centre Camille-Jullian (Aix-en-Provence). Nosi on tytuł *Przestrzeń wiejska wokół Vaison-la-Romaine (Vaucluse): warunki bytu [habitats] i morfologia rolnicza w epoce gallo-rzymskiej*. Autor omawia granice geograficzne regionu badanego i przedstawia metodologię postępowania badawczego, w którym główną rolę odgrywają badania powierzchniowe. Osobny podrozdział jest zatytułowany *Vaison i jego pola: dynamika zaludnienia, warunki bytowe [habitat], morfologia rolnicza, terytoria*, gdzie sporo miejsca poświęca się rodzajom wykorzystywanych gleb, a także usytuowaniu w czasie i przestrzeni 230 zarejestrowanych stanowisk z podziałem na grupy: A – 4 stanowiska neolityczne, B – 21 st. neo-chalkolityczne, C – 29 st., na których po osadnictwie neo-chalkolitycznym i przerwie osadniczej następuje osadnictwo antyczne poczynając od czasów augustiańskich, D – 8 st. z epoki brązu i pierwszego okresu epoki żelaza (francuskiego), E – 3 st. z drugiego okresu epoki żelaza, F – 68 st. z okresu wczesnego cesarstwa, G – 90 st. od wczesnego cesarstwa, z których 44 st. nie sięga początku III w., 27,27% trwa do końca starożytności, a 15,55% mogło dotrzeć do początków wieków średnich. Autor omawia też zagadnienia pojawienia się sieci *villae* i datowania ich ceramiką, zależności *villa/pole* oraz zagadnienie typologii. Wiele uwagi poświęca klasyfikacji zebranych z powierzchni materiałów, w tym budowlanym, materiałom konstrukcyjnym z wypalanej gliny, złaczom metalowym, murom, materiałom architektonicznym, wykładzinom wewnętrznym i zewnętrznym, dekoracji wewnętrznej, poziomom użytkowania, rurom i doprowadzeniom wody, naczyniom domowym, śladom działalności gospodarczej (składowania), śladom działalności rzemieślniczej wyspecjalizowanej, wyznacnikom poziomu życia (np. przedmioty związane z toaletą) i z kultem (stele, wotywa, inskrypcje). Analiza ich prowadzi do ustalenia hierarchii budowli i osad. Omówione są też ślady centuriacji.

Grupa autorów: Michel-Edouard Bellet (konserwator), Philippe Borgard (służba archeologiczna dép. Vaucluse), Dominique Carru (jak poprzedni), Christian Devalque (badacz bez-

płatny z Vaucluse), Jean-Claude Leyraud (jak poprzedni) i Joël-Claude Meffre (autor rozdziału poprzedniego) opracowała rozdział 7. *Warunki bytowe [habitat] i kataster B w regionie na północ od Orange: pierwsze rezultaty*. Ważną jego częścią jest *Aneks* zawierający spis czterdziestu stanowisk badanych powierzchniowo, opisanych bardzo skrótowo według stałych punktów: liczba przejść, przestrzeń stanowiska, materiały (ta część jest rozbudowana), w tym osobno monety, dane archeologiczne, interpretacja i uwagi. Autorzy materiały te zebrali z 9 centurii, w trzech zgrupowaniach.

Rozdział 8. *Nowe dane do studium katastrów antycznych miasta Valence* wyszedł spod pióra Pascale Réthoré (archeolog kontraktowy z Valence) i François Vaireaux (także funkcja). Autorzy porządkując dane potwierdzili istnienie trzech katastrów: Valence C, o sieci odchylonej od północy geograficznej o 12°30' na wschód, o początkach przedkolonialnych, Valence A o identycznej orientacji, datowanej na czasy kolonialne (za triumwiratu?) i Valence B o sieci odchylonej od północy geograficznej o 23° na wschód, proponowane datowanie: późniejsze od I w. przed Chr. Badania wykopaliskowe przeprowadzone w gminie Châteaudouble i w samym mieście Valence, umocniły tezy autorów.

Rozdział 9. napisał Louis Monguilan (badacz bezpłatny z Bouches-du-Rhône): *Poszukiwania lotnicze katastrów antycznych*. Autor bada zdjęcia lotnicze katastru B z Orange oraz katastru w basenie Valdaine na północny wschód od Montélimar. Tamże, w gminie Marsanne, zdjęcia z roku 1985 ujawniły willę gallo-rzymską. Autor reprodukuje też zdjęcia lotnicze ze śladami dawnych ogrodów (sadów) oliwnych.

Kolejny rozdział, 10., *Badania wzdłuż adweduktu Nîmes w dolinie dolnego Alzonu (Gard)* mamy od zmarłego Jeana Benoit, któremu zadedykowany jest tom, oraz od Jean-Luca Fiches'a, współredaktora tomu, i Michiela Gazenbeeka z uniwersytetu w Aix-en-Provence. Autorzy w zakończeniu podkreślają, że adweDUkt był zakładany w odległości zaledwie kilkudziesięciu metrów od niektórych istniejących stanowisk. Nie wydaje się, aby jakieś serwituty związane z nim krępowały zajęcia rolnicze. W późnej starożytności, gdy miejscowa administracja nie dbała o akweDUkt, jego woda prawdopodobnie służyła do nawadniania ziem płaskowzgórza Vers. Autorzy zwracają też uwagę na liczne ślady starożytnych podziałów pól.

Rozdział 11., *Lunel-Viel i jego terytorium* jest dziełem znanego nam już François Favory'ego, Anne Parodi (wykładowcy historii średniowiecza na uniwersytecie w Lille), Pierre'a Poupeta (pisał już rozdział 5) i Claude'a Raymonda (badacz z CNRS, Centre Camille Jullian, Aix-en-Provence). Chodzi o aglomerację położoną między Nîmes a Montpellier w dép. Hérault. Jest to rozdział olbrzymi, liczący 82 strony, pełen informacji i analiz, przekraczający możliwość dogłębnego zreferowania go w tym miejscu. Ważną jego częścią są dwa aneksy, pierwszy z nich *Uwagi o stanowiskach* (notices des sites) stanowi niejako część materiałową całej rozprawy, którą jest ów rozdział i zawiera skondensowaną charakterystykę 29 stanowisk według 13 stałych punktów. Ze względów metodycznych warto je przytoczyć. 1. Powierzchnia, 2. Rodzaj gleby, 3. Typ krajobrazu [type de terroir] (np. równina). 4. Materiały budowlane, 5. Zabytki ruchome [mobilier], (w tym ceramika, ilości skorup poszczególnych typów), 6. Objęcie w posiadanie [occupation] (tu też datowanie), 7. Odległość od sieci drożnej. 8. Liczba dróg wiodących na stanowisko, 9. Odległość od innych stanowisk, 10. Związki linijne z innymi stanowiskami, 11. Wpływ na krajobraz, 12. Działalność (tu informacje o działalności np. rolniczej, składowaniu, żużlach sugerujących określoną produkcję itd.), 13. Status socjalny (tu informacje typu: osadnictwo rozproszone, skromna villa, zabudowania gospodarcze, cmentarzysko, też informacje ze źródeł pisanych, przede wszystkim średniowiecznych). Dane te i relacje między nimi są podstawą wnioskowań Autorów.

Drugi aneks jest indeksem nazw miejscowych gminy Lunel-Viel i okolicy z próbą odтворzenia ich znaczeń.

W całym rozdziale operuje się materiałem w następujących przedziałach czasowych: okres 1 – wczesne cesarstwo, od 50 do 200 r. po Chr.; okres 2 – III i IV w.; okres 3 – V i VI w.; okres 4 – wczesna część wczesnego średniowiecza (proto-Moyen Âge), od VII do IX w.; okres 5 – wczesne średniowiecze, od X do XII w. Sytuację osadniczą w starożytności i w średniowieczu przedstawiają

Autorzy na dwóch całostronicowych mapkach. Na pierwszej z nich, na sieci centuriacji *Sextantio-Ambrusium*, z zaznaczeniem *decumanus-maximus* i *kardo maximus* przedstawiono warunki wodne, stanowiska i strefy występowania nawożenia kompostowego, którego śladem są rozproszone, rozdrobnione i zniszczone ułamki ceramiki. Na drugiej mapce, oprócz niektórych elementów centuriacji oraz osadnictwa, mamy naniesioną sytuację glebową. W części końcowej rozdziału Autorzy zwracają uwagę na różnorodność osadnictwa starożytnego, na osadnictwo rozproszone, które chciałoby się łączyć z wieśniakami wolnymi, i na *villae* wykorzystujące prace niewolników. W badanym regionie *villae* są rzadkie, występują na peryferiach i mają tendencję do zanikania w początku II w. i potem w IV w. Autorzy sądzą, że aglomeracja Lunel-Viel swoją trwałość i względną pomyślność zawdzięczała położeniu na skrzyżowaniu dróg oraz różnorodności warunków naturalnych pozwalających na uprawę ziemi i hodowlę. Autorzy widząc w późniejszej wsi średniowiecznej dziedzica starej, śródziemnomorskiej skłonności do współżycia w grupie (*sociabilité*) świadomi są jednak niejasności takich pojęć jak ciągłość (*continuité*), zerwanie jej (*rupture*) i stadium przejściowe (*transition*). Już na samym początku rozdziału Autorzy posłużyli się pojęciem „długiego trwania” (*la longue durée*), co podkreśla ich związek z konkretną szkołą naukową, ze szkołą „*Annales*”.

Kolejny rozdział, 12. *Region Mère i villa Prés-Bas w Loupian (Hérault): wkład do studium wybrzeża langwedockiego* napisali Marc Lugand (archeolog miejski Loupian) i Christophe Pellecuer (konserwator regionalny służby archeologicznej Languedoc-Roussillon), przy współpracy Marie-Hélène Bou (archeolog z Archéofactory, Loupian). Chodzi o osadnictwo antyczne i wczesnośredniowieczne w basenie jeziora (zalewu) Thau. Badania objęły m.in. willę Prés-Bas, znaną już z dawniejszych badań, ale obecnie zagrożoną. Wyróżniono kilka faz istnienia. Zwrócono uwagę na część rezydencjonalną (*pars urbana*). Badano też inną willę w Mas de Lavit, a w samym Loupian i okolicy prześledzono na podstawie kilku stanowisk drogę od willi do wsi średniowiecznej. Rozdział zawiera przegląd materiałów archeologicznych i ich rysunki zestawione w tablice. W osobnym podrozdziale próbuje się określić terytorium związane z willą Mas de Lavit. Także ci Autorzy posłużyli się pojęciem „długiego trwania”.

Rozdział 13. *Gospodarowanie i posiadłość na wybrzeżu związanym z dép. Var [côte varoise] w okresie rzymskim: przykład równiny Pardigon (Cavalaire, Croix-Valmer, Var)* autorstwa Gaëtana Congèsa (konserwator w archeologicznej służbie regionalnej Provence-Alpes-Côte-d’Azur) i Pascala Lecacheura (archeolog na kontrakcie, Centre archéologique Var-Tulon) dotyczy krainy leżącej nad zatoką Calvaire. Główną treścią rozdziału jest omówienie odkrytych tam dwóch willi, Pardigon 2 i Pardigon 1/3, na tle miejscowego osadnictwa. Pierwsza z nich, Pardigon 2, ma źle zachowaną część gospodarczą (*pars rustica*) natomiast dobrze – część rezydencjonalną (*pars urbana*). Wyróżniono jej fazy. Powstała nieco przed przełomem er na śladach jakiejś budowli z końca I w. przed Chr. W połowie I w. po Chr. została zniszczona i zbudowano nową, potem następowały przebudowy i rozbudowy (między końcem I w. a II w.). Dalsze transformacje miały miejsce w wiekach IV i V, znaleziono też palenisko z epoki merowińskiej. Natomiast willa Pardigon 1/3, istniejąca od trzeciej ćwierci I w. po Chr. do początku III w. i potem częściowo w IV w., miała dobrze zachowaną część gospodarczą (*pars rustica*) pozwalającą na określenie specjalizacji w produkcji wina. Świadczy o tym duży budynek gospodarczy z urządzeniami produkcyjnymi i z magazynem (*chai*), w którym stały, w części *in situ*, *dolia*. Na tej podstawie Autorzy pokusili się najpierw o obliczenie pojemności magazynu, którą ocenili na 1600 hektolitrow, a następnie, wychodząc z tego stwierdzenia, ocenili, iż aby wyprodukować tę ilość wina, trzeba było 16 do 18 hektarów winnic. Analizując inne potrzeby takiego gospodarstwa i interpretując miejscowe warunki glebowe, a także istniejące współcześnie tło osadnicze, Autorzy doszli do przekonania, że posiadłość Pardigon 1/3 miała pod uprawą około 80 do 100 hektarów, a wszystkich ziem około 300 ha.

Rozdział 14. *Fréjus: od mapy archeologicznej do modelu zaludnienia podmiejskiego* napisały: Fiona Cameron (British Museum, Londyn) i Chérine Gebara (archeolog z miejskiej służby archeologicznej, Fréjus). Projekt o ciekawych założeniach metodycznych dał m.in. mapę stanowisk z okresu rzymskiego okolic Fréjus, na której osobnymi znakami oznaczono *villae*, drob-

niejsze gospodarstwa (ferme), stanowiska osadnicze i groby, a także ślady centuriacji. Towarzyszy jej lista stanowisk. Autorki zwróciły uwagę na hierarchię osad, która może być rozpatrywana według określonego modelu.

Rozdział przedostatni, czyli 15., nosi tytuł: *Użytkowanie bazy zinformatywowanej zachodniej części dép. Var (badanie stanowisk przez modelizację)* wyszedł spoza pióra Gérarda Delattre'a (Centre archéologique Var-Tulon), Henriego Ribota (z tegoż Centrum, koordynator ekipy) i Jean-Michela Theveny'ego (z tejeż ekipy). Dotyczy terenów na zachód od Toulonu, od wybrzeża w głąb kraju. Autorom chodzi o danie przyszłym badaczom odpowiednich metod i materiałów dotyczących dziejów zajmowania ziem, gospodarowania nimi i rozwoju osadnictwa od prehistorii do średniowiecza. Opisują swój warsztat pracy, katalogują zagadnienia, wskazują wzory odpowiednich kart informatycznych.

Rozdział ostatni, 16., *Gleby kopalne [paléosols] i struktury agrarne* napisał Pierre Poupet, autor także rozdziału 5. Jest to pochwala gleboznawstwa (pedologii) i geomorfologii w służbie archeologii. Autor omawia możliwości i przytacza przykłady. Interesuje go historia krajobrazu. Zwraca uwagę na strefy występowania materiałów ceramicznych rozdrobnionych i zniszczonych uważanych za tereny nawożone kompostem i odpadkami domowymi. Wyraża wątpliwość co do poprawności interpretacji pewnych zdjęć lotniczych, ponieważ jest zdania, że rozmaite zjawiska zachodzące w glebie, w tym różne zawilgocenia, dają obraz trudny do interpretacji bez ich sprawdzenia na ziemi. Głosi pochwałę podejść interdyscyplinarnych i wyraża zastrzeżenie co do żargonów naukowych zbyt wyspecjalizowanych. Głosi też, że gleba jest jednym z przedmiotów badań archeologii.

Jak już napisałem, cały tom nie ma na końcu osobnego podsumowania, taką funkcję pełni rozdział pierwszy, napisany przez redaktorów tomu.

Tradycyjnie dla serii „dAf” tom zamyka bibliografia, w tym wypadku licząca 299 pozycji, oraz streszczenie francuskie i angielskie.

Patrząc na cały tom dostrzega się dwie tendencje generalne. Pierwszą z nich jest daleko posunięty geografizm, rozpatrywanie zjawisk w świetle geografii historycznej. Ów podkład geograficzny, gleby, woda, rzeźba i cała historia krajobrazu są dla Autorów czymś niesłychanie ważnym i podstawowym. Tendencją drugą, nie u wszystkich Autorów rysującą się jednakowo głęboko, jest badanie zjawisk w ich długim trwaniu, co jest charakterystyczne dla szkoły „Annales”. Od strony tematycznej zagadnieniem centralnym była romanizacja Galii Narbońskiej widziana od strony zagospodarowania pól. Wymienione w tytule starożytność i wczesne średniowiecze są tu trochę mylące, ponieważ wiele jest tu starożytności i dość skromnie średniowiecza. Jedne ekipy trochę szerzej sięgały do średniowiecza, inne mało lub wcale.

Od strony metodycznej ciekawe jest intensywne wykorzystywanie planowych badań powierzchniowych, interpretowanych maksymalistycznie, aż do granic ryzyka.

Działanie w ramach jednego planu grup prawie całkowicie autonomicznych odbiło się negatywnie na tomie brakiem ujednoliconej dokumentacji. Wiele map i planów różni się od siebie, a oznaczenia na nich są bardzo różnorodne i często źle czytelne. Niniejsze omówienie nie wyczerpuje bogatej treści tomu, który polecam uwadze czytelnika polskiego.

Andrzej Abramowicz